

особено в тази статия, известна емоционална и интелектуална равност или по-точно някакво ограничаване полета на мисълта.

Но най-големият ни упрек е свързан с творческия капацитет на критика. Възможностите, които показва Тенев в областта на театрално-естетическата мисъл, не съответствуват на неговата творческа продукция. Повечето статии в сборника са свързани, както казахме, с конкретни събития в културния ни и по-специално в театралния ни живот. Основният материал в сборника са рецензии за спектакли. Наистина, ние казахме, че той умее от конкретния анализ по повод да стигне до големи обобщения, до проблема. Това прави жива връзката между теорията и практиката. И все пак това не е най-активната и плодотворна изява в областта на театрознанието. Все пак, колкото и да намаляваме степената, това е позиция на регистратор на естетическите явления. Теорията, за да се развива, изисква обстойно изследване, разработка на самостоятелни и значителни проблеми. Това изисква и състоянието на нашата театрална естетика, нашето време. Данните, които има, и качествата, които Тенев проявява в този сборник, говорят, че той

не само може, но е и длъжен да дава по-обоснована и по-обилна теоретическа продукция. Ролята на инициатор, а не на регистратор, му подходжа повече.

Теоретическата активност на таква критика като Тенев безспорно ще обогати театралната естетическа мисъл на социалистическия реализъм, ще помага по-действено на творчеството на режисьори и актьори, ще помага по-резултатно и за развитието, за шлифовката на художественото чувство на зрителя. А това всъщност е една от най-благородните задачи на естетиката. Защото естетическото чувство е неделимо от нравственото, защото по неостарелите думи на Белински (който посочва естетическото чувство в основата на доброто) цивилизацията, народното богатство, техниката ще се развият, но „ще има ли нравственост — ето къде е въпросът! Ще бъдем и дърводелци, и шлосери, и фабриканти, но ще бъдем ли хора — ето къде е въпросът!“

Нека да създаваме такава естетика, която да помага на нашето социалистическо изкуство, да ни прави хора, нови хора на новото общество — обществото на комунизма.

СВОБОДА БЪЧВАРОВА

МИСЛИ ПО ПОВОД НА ЕДИН РОМАН

(ЗА „САМОСТОЯТЕЛНИ ХОРА“ НА ХАЛДОР ЛАКСНЕС)

Има преводни книги, които бързо се забравят. Има и такива, които остават в нашето съзнание, създават пред нас нови светове и трайно ни завладяват. Тези бележки ще се опитат да обяснят едно обаяние, тъй свежо и тъй хубаво, тъй силно и тъй светло — обаянието на Халдор Лакснес, големия исландски писател, създателя на „Самостоятелни хора“.

През 1902 г. в Рейкявик се ражда едно момче. То проявява големи дарби и дълги години се блъска в каменните стени на много философии и вери, докато излезе един ден на широкото поле — с лице към мрачното северно море и исландската пустош. Преди това момчето е обиколило много страни, запало е със страхопочитание многовековните паметници на цивилизацията, отричало е непроходимо изостаналата си родина, за да се върне един ден и открие знаменития скалд Егил Скалагримсон, за да се влюби в саги и предания, за да види суровото лице на грубите житейски истини и изпита божествената жажда да ги превърне в изкуство. Момчето вече е станало мъж, в чужбина е обикнало родината си, защото я е видяло в

истинските ѝ размери и величина. И мъжът може да каже с твърд, уверен глас:

„Народът спеше в планините, населени с приказни същества и елфи, и на тази девствена земя, където всяка долина напомня за нашата история, всяка пустош е символ на най-съкровениите ни чувства, ние днес живеем като че ли отново родени деца на природата, надарени с искреност, които говорят на божествен език, а над нас се разтвая утринното небе, в което горят предсказания и знамения. . . В най-отдалечените места живее непоколебим стремеж към духовно развитие. В сегашното поколение няма чувство на задоволство, този чужен бацит на глушости и застоя. Всичко се намира в брожение. Хората искат по-дълбок, по-богат духовен живот. Във всяко младо исландско сърце живее радостно предчувствие и очакване на нещо велико и чудесно.“

Халдор Лакснес е видял колко далеко стои големият буржоазен поет Ейвар Бенедиктсон от съвременния живот, почувствувал е неизмеримата разлика между старите естетики и естетиката на новата. Това е време, в което захарта става вска

на социалната пътека, Йорето и кроната — герои на всекидневното, социологията и политиката разбухват картонените стени на поетическата кула, а икономическата криза от 1929—33 г. изхвърля в морето милиони тонове исландски херинги и заедно с тях и всички стари успокоителни теории, проповедите и псалмите в Армията на спасението. Падат овчите маски на спекулантите-вълци, скрити зад уставите на потребителните кооперации. Вратата в Христос пълни ушите, но не и сърцата, тъй както миризмите на агнешкото печено от господарската къща не пълнят стомаха на бедния. Нови думи са проникнали от юг и от изток, отначало смешни и чудати, а след това по-правдиви и правдиви — за пръв път в исландската история тези думи наричат нещата с истинските им имена.

За пръв път от времето на Златния тринадесети век исландската литература прескача мистиката, но не с героичния патос и стоманената неизменност на човешката съдба от времето на родовите саги, а с оржанието на новата красота, на новите идеали, които търсят във всяко човешко същество елфа. Кумирите са свалени на земята, но не стъпкани и поругани, а наименоувани и реабилитирани чрез ново рождение.

Халдор Лакнес създаде един нов елф — Биартур от Лятната пристан. И ако в Съветския Съюз майсторът от Вешенская показва революцията в една огромна страна и създаде поезия от женската подмишница и конската попона, то неговият събрат от северната страна роди чрез овчаря Биартур един нов пасторал, който сложи кръст на традиционната идилия и фалшивите въздишки от красотите на селския живот, изнамери неподозираната красота на безрадостния живот и страданието. Биартур от Лятната пристан — това е хиперболизирани, съгъстен израз на един идеал, за който исландският народ се бори повече от хиляда години и все още не може да го осъществи напълно — самостоятелността. Едва ли ще се намери в световната литература по-целенасочен и по-определен герой, който да премине през толкова нещастия, да изгуби двете си жени и четирите деца, да работи дванадесет години, за да добие право на арендувана земя и след като още толкова години е работил като животно да я изплати, да пропадне и пак да започне наново. Биартур изгубва Лятната пристан и отива на ново стопанство в Урдарсел, но ние знаем, че след като пропадне и там, скоро ще запретне ръката.

Каква опасност за залитане по хлъзгавата стълба на евтиния социологизъм! Каква опасност за филантропични романтизирани въздишки по беднотията! Каква опасност за мистифициране на съдбата

чрез така богато наторената с предания и легенди исландска почва!.. Но нищо подобно! Лакнес изгражда композицията на своя роман чрез антитезата на едно народно предание за вещицата Гунвер, помощница на дявола Колумкили, съчетано с простия, хронологичен сюжет на Биартуровия живот в Лятната пристан. Дали романът „Самостоятелни хора“ е напълно реалистично произведение? — ще запитат някои. Не е ли прибързано обявяването на Лакнес за социалистически реалист? — ще запитат други.

Любопитно е, че един автор от капиталистическа страна дава изход на своите герои в комунистическата борба, след като е разбил илюзиите им за единоборство със стария свят успоредно с разгромаването на едно народно поверие. Дълбокият, искрен реализъм на Лакнес няма да задоволи много фотографи, северните традиции към одухотворяване на природата ще смутят някои ортодоксални атеисти и еднопоскопни естети. Лакнес напълно доказва старата истина, че голямо произведение се създава само на базата на голямата искреност, големия талант и голямата идея, а условностите на литературната специфика са позволени на ония, който може да ги използва докрай, като сам наложи границите на мярката.

Твърде умело писателят борави с преданията и легендите, с епоса и поверията, с псалмите и религиозните желония, забити от векове върху снагата на Исландия. Лакнес не ги изтъргва с безотговорна ръка, той не се подиграва, не разобличава като публицист сложната и противоречива национална психология, формирана сред бедност и простотия. Неговите герои са суеверни, религиозни, той ги оставя да бъдат такива и чрез съдбата им разкрива истината за сляпата, остаряла вяра в спасителя, за магичната сила на нереалните същества и магьосниците, а атеистите му са груби, още по-противоречиви, защото те не са намерили оправдание на нещата в научното материалистическо разбиране. Те са прости хора, свикнали да разчитат само на себе си. Биартур вярва само в себе си и в природата, той изпитва нежност към слабия човешки род при вида на малката Бьорт или пред един живот, започнал под корема на кучето Титла, който впоследствие ще стане „цветето на неговия живот“. Биартур вярва на своя идеал за самостоятелност и е готов да принесе в жертва всичко, дори собствените си деца. Но голямото майсторство на Лакнес не му е позволило да изсуши в един догмат красивия идеал на Биартур. Той минава през сблъсъка си с големите сили на капиталистическата стихия до прозрения и това, че техните плодове не остават за него е съвсем справедливо и естествено — плодвете на

прозренията на едни поколения трябва да ползват новите поколения, защото старите са вече на края на своя път. Приемствеността на идеалите е една от пътеките, по която се движи човешкият прогрес.

Ако Бияртур стига в своя живот до идеала за единичната самостоятелност на човешката личност в пустошта на капиталистическата социална уредба, то неговият син Гвендур, който не заминава за Америка, ще продължи търсенето заедно със стачкуващите работници от Вик, в борба за една друга самостоятелност. Защото дори титаничната решимост на Бияртур да завоюва самостоятелност не може да му попречи да разбере, че той сам може да победи много вещици като Гунвер и Колумкили, но в единоборството си с капиталистическия строй никога няма да излезе победител. В тоя смисъл и контрапунктовата задача на преданието за вещицата Гунвер Лакнес е изпълнил с голяма вещица.

Много планове се разкриват зад заглавието на романа „Самостоятелни хора“. Ако Лакнес се задоволише да прави социални дисекции на своето време, щеше да остане един скучен натрапник на мнения за несъвършенството на капитализма. Но той се нарежда в редицата на големите световни майстори именно заради това, че запълва всички свободни валенции на читателската душа — и валенциите на познанието, и на науката, и на красотата, и на любовта, и на смъртта и живота. Той разширява възможностите на литературата за разкриване на човешките чувства, засяга незасягани от нея гълбини на човешката психика.

Много западни автори дължат много-тирайната си слава на сексуално изградени романи, евтими коментари и доказателства на фройдовите постулати, на съчинени истории върху хомосексуализма и сексуалните извращения. Спомнете си глава тридесет и втора, наречена „за света“, където Лакнес описва как Бияртур и Ауста Соуллия отиват във Вик и пренощуват заедно в кръчмата сред пияните мъже. С изключителна чистота Лакнес е нарисувал безмълвното влечение на събуждащото се момиче към мъжа, станал олицетворение на силата, мъжеството, на всичко прекрасно и сурово, сигурно и красиво в тоя свят. И ако писателят никъде повече не задълбочава изясняването на този психологически мотив, ние горим през цялото време на действието заедно с неговите герои от искрата на едно потиснато, но велико чувство, което осмисля суровия и див исландски овчар, за да го превърне от скалд на самостоятелността в поет на една невъзможна, но съществуваща любов. Да си спомним трите строфи, продиктувани от Бияртур на сина му Гвен-

дур, с поръката да ги каже на изгонената Ауста:

Обхвана не една страна
пожар чудовищен — война.
Там хора гинат всеки час,
ала за тях не жала аз.

Друг бой е някога кипял.
За него песен бих изпял.
Избухнал той за цял един
от синьото небе по-син.

С цветца, от беда сломен,
умря стихът ми вдъхновен.
Сълзи в очите ми блещат.
Къде си ти, прекрасен цял?

Тези стихове, изтръгнати от дълбочината на една душа, са съчинени в мъгливите, дрезгави утрини, когато Бияртур рине на овцете. Защото той е поет и то привърженик на стиховете с предни и вътрешни рими, в противовес на другия прочут скалд в околията — Ейнар от Ундирхлид, който предпочита стихове с прости рими и погребално значение.

Любовта на Бияртур не се налага при четенето на романа с цялата си сила. Тя остава у читателя като ехо на мъглиц, абсурден акорд, който сме чули, но не можем да повярваме. Тази любов започна своя истински живот след като затворим последната страница и се опитаме да видим Бияртур със спуснати клепки, защото Лакнес никъде не ни е нарисувал неговото лице. И наред със силата на чертите, с коравата обличовка на този непроницаем човек, ние виждаме един поглед, пълен с тъга, с оная проста, човешка тъга по неосъщественото, която ражда най-върховни прозрения, която ни кара да вирваме в безсмъртието на щастieto след най-големи разочарования.

Какво е щастieto за Бияртур от Лятната пристан? Нима само икономическата независимост, която в него стига до фетишизиране? Нима самостоятелността, преклонението пред овцете и стопанството, пред купите с мокро сено, от които Бияртур обича да пада в локвата, за да се събуди след кратката обедна почивка. Нима студената къща, свърталище на ветровете в пустошта, детската представа за щастieto на бедния селянин. . . Неуяснени външно, но дълбоко доказани вътрешно са другите представи на Бияртур за смисъла на неговата борба. Немислим е животът без любов, без нежност към мило, любимо създание, а силните, истинските мъже имат много повече нежност от другите. Никога, освен в тежките минути на самота и във финала на романа, Бияртур не признава истинския смисъл на своята борба. Той даже черпи Ауста, отрича всякакво отношение към нея точно тогава, когато е най-много ранен от нейното нещастие.

Шари Бияртур из пустошта, прегъва гръб над пусталата земя, спи като овца, а на опцата дава всичките си грижи, плува в смъртноледените води на реката Йегул, въседнал дивия елен и бавно изменява своя път на душевно развитие, за което така възторжено се изказва Лакснес в цитираните в началото на статията думи. Самостоятелността е станала средство, а не цел. Съвсем човешкото проясняване на собствените стимули не е натрапено от писателя, а очертано доста сложно, на места много противоречиво. Но яснотата не е като дъжд, за да падне от небето. Нея търси Бияртур, когато се бори с кмета от Утиредсмири, когато вярва на Тулиунус Йенсен и се разорява, дори когато романът е свършил. Няма да има друг роман, но Бияртур не е умрял. Напротив, едва сега той започва своя истински живот. Той работи в новото стопанство в Урдарсел и скоро ще погребее Ауста. Ще погребее и старата като библия Халбера и ще чака радост от Гвендур, тръгнал с работниците от Вик. Но и да научи някой ден за смъртта на Гвендур, Бияртур няма да се отчае, а ще гледа небето до последния си миг с открити, обнадеждени очи, защото в него ще вижда не ороелната недостъпност на бога, а хилядолетната история на човешкия род.

Да нали Лакснес ни представи един хиперболизиран образ, съгъстен, удивителен по своята последователност. Може би тази хипербола е нужна, за да може Бияртур да се раздаде на всички читатели по света, да стигне за всички. Нали всичко Бияртуровско е като камък, — чупи се, но не се топи. Защото тогава в сънищата на читателите излиза един многолик Бияртур, със съвсем човешка съдба, със съвсем човешки нещастия и радости? Или това е магията на изкуството — да преувеличи, да деформира нормалните изменения на нещата, на хората, на явленията, за да ги изпълни с повече значимост, за да предизвика в сърцата на читателите и узакони нови усещания, подозирани, но не изпитани до тогава. И нали затова големите герои на всевестската литература и до сега са живи, макар че са хранили не едно поколение с познания, любов и омраза, с идеали и отрицания, за да можем да се радваме на тяхната трайност.

Мнозина хора уеднаквяват понятието жизнена правда с фактите на живота. Лакснес, както големите прозаисти, още веднъж показва силата на правдата на изкуството, нова по качество, нова по смисъл. В неповторимите глави от втората част на романа той вае образи, одухотворява предмети, състояния, раздвижва нераздвижената, заспаля вечен сън исландска пустош. Като вълшебник той оживява в изгнания коптор тигани и черпащи, из-

глогзани овчи кости и рога. В очите и ръцете, в богатото въображение на малкия Нони писателят е намерил средство да представи чрез художествена условност хиляди непознати, неподозирани светове, където всичко е приказно. Навявашите скука и болезнена тъга, нищо не значещи предмети са превърнати от безсмислени факти на живота в приказни образи на изкуството. Най-земните неща стават още по-земни, но и необятно привлекателни. Изчезнала е логиката. Ражда се нова логика, речена от могъщото перо на вълшебника.

Неотдавна, на една микрофонна дискусия, осем млади френски романисти, почти неизвестни във Франция, обявиха програмата на един нов психологизъм, който не бивало да има нищо общо с класическия психологизъм, „който се базирал върху анализа на чувствата и характеристиките“. По-малко обяснения, да се очистият романите от пейзажа. Не бива да се отнасяме само с ирония към тези възгласи. Новаторството е било мечта на много автори, но е било факт само при тези, които не са мислили за него. Споменатите френски романисти би трябвало да прочетат Лакснес и да свалят ученическите си шапки пред майсторското съчетание на романтичното и приказното — традиция на северните литератури, и констативно-безпристрастното, въведено в двадесетия век от пет-шест големи североамерикански писатели. Лакснес заслужава специално изследване от авторитетни стилисти и познавачи на проблемите на съвременната литература, но за съжаление това не се прави. Не е Нобеловата награда единственото мерило за големината на писателя, макар че Лакснес стана неин лауреат за 1955 година. Не е мерило и рекламната критика, а онова, което авторът буди у милионите читатели. И все пак съвсем неоправдано вече две години от излизането на двете негови книги на български език, в нашия литературен печат царя пълно мълчание.

За нас Лакснес е проблем на съвременната литература. Той не е единственият проблем, нито единственият майстор, но неговите произведения вълнуват не само читателите, а и творците, вълнуват с голямата мощ на неговия талант, със силата на неговите идеи, с прекрасната, безупречна художествена форма. В неговата книга „Самостоятелни хора“ той показва мащаба за възможността на съвременния писател. Голямата свобода в тълкуването на човешките прояви, многоплановото разгръщане на човешката душа е оръдие при него по един нов, съвсем самобитен начин. Да покаже богатството на човешката душа — независимо от това дали тя расте под пухените завивки на цивилизованото детство или се оформя и проявява в коplibата на исландския селянин, където

дневната светлина е рядък гост през амбразурата на една стенна дупка — това е искал Лакнес и го е постигнал напълно.

Какво създаде неговият реализъм от образа на Бияртур? Една социологична единица, навела упорито врат в единоборство с обществени условия! Да, това е основната тъкан на този конкретен герой, а над тази тъкан са изплетени общочовешките страсти, националната конкретност, историческият символ. Лакнес излиза от рамките на конкретно-историческото в своя герой и го прави символ на Исландия, характерологичен фокус на една нация, на едно съловие. Над тях тържествува общочовешкото величие на този нов Дон Кихот, на този нов Йов. Бияртур посреща нещастията не като праведния Йов, с божествено примирение и нечовешка издържливост, той не носи безплътната духовност на испанския хидалго в борбата му за завоюване на добротата. Той е рицар на овцевъдството, роб на най-глупавото от всички домашни животни, той е фанатик на една идея — самостоятелността, толкова несъществува, колкото възмездие на Йов от религията. Бияртур е достатъчно земен, за да го превъзнесаме, но ние не можем да се спрем да не потърсим края на неговия ръст в отравения към висините на общочовешкото символ.

Лакнес наистина е баща на Бияртур. Истински, справедлив баща, който може да осъжда и прощава. Такъв е и неговият син, простият овчар от Исландия. Като баща той стои сред овчето стадо и сред човешкото стадо в тоя знаменит роман. Той е баща и едновременно син на овцете и на хората, на галерията от живи, незабравими образи. Те се редуват пред нас съвсем индивидуални, съвсем особенни, а си приличат, тъй както си приличат децата на един голям, надарен човек. Лакнес ги е оживил с многообразието на техните съдби, с дълбокото разбиране на тяхната душевност. Старата Халбера може да бъде плод на чудати анализи. Само малкият Нони може да даде съдържание на един незабравим роман. Епизодично явяващата се Фрида с нейния тайнствен бог Иуспетрус задълбава мислите ни в едни направления, където Бияртур дори не ни е насочил. Загадъчната Ауста, учителят от Фьорд, галерията исландски ов-

чари, Тоурдур от Нидуркот, кметът Йоун от Мири, пасторът Гудмундур и кой ли не още... герои, които потискат със своята грубост и удивляват със своето неподозирано душевно богатство. Лакнес не е трамбовал пътеката на читателя. Ние минаваме по нея и не знаем дали да ругаем калта или да въздишаме пред удивителната красота около нея. Ние не можем да харесваме един герой и да забравим другите, нито да станем съдии на техните постъпки. Обратно, тези герои ни обръщат наопаки, за да открием в себе си многобройни качества и недостатъци, за да се почувствуваме горди или принижени, т. е. човещи.

Има писатели, които дължат славата си на сюжета, на умениято си да плетат изгарящи читателското любопитство мрежи, да ги разплитат постепенно и откриват казусите на живота, ситуациите, в повечето случаи изразяващи необичайно или кондензирано ежедневието. Лакнес гради сюжета си просто, спокойно, без ефекти в ситуациите и даже читателят свивка с мисълта, че нищо особено не може да се случи. Когато хората умират в романа, читателят не сантименталничи, той е поразен от жестоката поезия на смъртта, но чувствата отстъпват на едно ново, мисловно чувство, когато човек се търси в мащаба на голямо преживяване. Фактът е станал като мравка дребен, той изчезва, както изчезва камбаната след като сме я ударили. Остава звукът, мощен, преобразяващ, наситил света с гъсти, всепобеждаващи вълни... Нима не сме чели истории за разоряването на млади момичета, за разоряването на овчари и дребни земледелци!...

Чели сме. Но тази няма да забравим, защото зад привидната обикновеност на сюжета Халдор Лакнес е открил много неизследвани светове, създал е неповторим художествен живот. Авторът е нарекъл романа си „героична сага“. И наистина, романът „Самостоятелни хора“, историята на Бияртур от Лятната пристан е едно продължение на знаменитите исландски саги за Егил и Нял, сага на двадесетия век, опровержение и утвърждаване на миналото, но не в тясно историческия смисъл, а в смисъла на човешката вечност, сага на бъдещето.

ВАСИЛ ПОПОВ

ПО ПОВОД КРИТИКАТА НА ЛЕОНИД ЕРИХОНОВ

В статията си „Христо Ботев в руската критика и в превода на руски език“ („Литературна мисъл“, бр. 1, 1960 г.) Л. Ерихонов, като прави бегъл преглед на моите работи,

посветени на Христо Ботев, спира вниманието на читателя само на едно обстоятелство. А именно — Л. Воробьов, който в работите си от 1950—1953 г. толкова ярост-